

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ШЫҒЫСТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
ТҮРКІТАНУ ЖӘНЕ ҮНДІТАНУ КАФЕДРАСЫ

ТҮРКІ ӘЛЕМІНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ

ғылыми жобасы аясында ұйымдастырылған

ТҮРКІ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫ: ҰЛТТЫҚ
МЕНТАЛИТЕТТІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ

атты республикалық ғылыми-практикалық дөңгелек үстелдің

материалдар жинағы

Алматы
«Қазақ университеті»
2013

МАЗМҰНЫ

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖЛІС

Жұбатова Баян	3
Түркологиядағы кірме фразеологизмдер мәселесі	
Авакова Раушан	11
Фразеологизмдердің ұлттық-мәдени коннотациясы	
Салқынбай Анар	16
«Тұрақтылық» ұғымы тұрақтану семасын туғызады	
Смағұлова Гүлдархан	22
Түркі әлемінің тілдік бейнесі: ортақтық пен ұқсастықтар	
Мехмет Арслан	27
Любовь философии джелаледдин руми и его влияние на турецкую культуру	
Ескеева Мағрипа	32
Түркі тілдерінің көнетүркілік қабатындағы фразеологиялық жүйе	
Бектемирова Сауле	37
Жақсы адам – қазына	
Фазылжанова Анар	40
Қазақ тіліндегі қостағандылық және қостағанды қосқұрамды фразеологизмдер	

ТҮРКІТАНУ, АЛТАИСТИКА: ФРАЗЕОЛОГИЯНЫҢ ДАМУ ШЕКАРАСЫ

Сағидолда Гүлғайша	48
Алғайтанудағы «тіл және адам» проблемасы: тілдегі адам бейнесінің соматикалық коды	
Каримов Бақтиор	56
Перспективы тюркской цивилизации в современной мировой информационной цивилизации	
Попович-Сорочану Евдокия	66
Диалекты гагаузского языка	
Алжанбаева Ұлбала	71
Араб тілі фразеологизмдеріндегі түркі сөздері	

ФРАЗЕОЛОГИЯ: ТІЛ МЕН МӘДЕНИЕТ ТОҒЫСЫНДА

Байтелиева Жанар	74
Қазақ тіліндегі жылқы малына қатысты фразеологиялық тіркестердің антропоэзектілік аспектісі	
Иманалиева Ғазиза	78
Адам эмоциясын білдірудегі фразеологизмдердің орны	

Джелдыбаев	
Сандар	
Сергазы Лил	
М.Әуез	
Қалыбаева	
Түркі ф	
Исламова А	
Фразес	
Таменова Н	
Маңғы	
Қортабаев	
Сатир	
аттар	
Кемелова	
Наци	
«жен	
Шалбаева	
Жақ	
Рысбаев	
Түр	
лекс	
Ешметов	
Көн	
Есімбек	
Ген	
Салқар	
Түр	
Ау	
Боқуле	
Қ	
п	
Байте	
Г	
Искак	
Б	
>	
Султ	
Бақ	

<i>Безимова Гүлжанат, Алибекова Жазира</i>	172
Түрік фразеологизмдерін қазақ тіліне аударуда жаңсақ баламаны қолдану	
<i>Қалиев Аманжол</i>	178
Түрік жазушысы Р.Н.Гүнтекиннің «Yaprak dökümü» атты романында қолданылған фразеологизмдер	
<i>Айтақынова Үміт, Теменова Гүлзада</i>	183
Түрік тіліндегі фразеологизмдерді оқыту тәсілдері	
<i>Садуова Шолпан, Назарова Айым</i>	188
Қазақ және түрік тілдеріне ортақ тұрақты сөз тіркестері	
<i>Ауелбекова Шынар, Гөкхан Динер</i>	192
Түрік тіліндегі фразеология бойынша тестер	
<i>Абдулсалам Кызыл</i>	197
Türkçenin yabancılara öğretiminde karşılaşılan problemler(zorluklar) ve çözüm önerileri	
<i>Одар Вахаб</i>	202
Türkçe dil öğretiminde ders dışı aktiviteler	
<i>Андабаева Дина</i>	209
языковая картина мира через призму турецких и английских фразеологизмов	
<i>Керімбаев Ержан</i>	214
Қытай тіліндегі фразеологизмдердің негізгі бірліктері	
<i>Шайкенова Гүлшат</i>	221
Поэтикалық фразеология: ағылшын әлеміндегі антропонимдер	
<i>Андабаева Дина, Омарова Ажар</i>	225
Устойчивые глагольные словосочетания в современном турецком языке	
<i>Темербаева Айжан</i>	232
Национальный компонент во фразеологических единицах с компонентом «антропоним» в разноструктурных языках (на примере русского и турецкого языков)	

ТҮРКІ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫ: ҰЛТТЫҚ МЕНТАЛИТЕТТІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ

3. Логан П. Смит. Фразеология английского языка — М., 1959, 399 с.
4. Англо-русский словарь идиом. 5500 наиболее употребительных английских и американских устойчивых словосочетаний с примерами/Винокуров А.М. —М.: «Мартин», 2009
5. Корнилов О.А. Языковые картины мира как произведение национальных менталитетов. — М, 2003
6. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. М.Вопросы языкознания, «Наука», 1995, № 1
7. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. М.: Наука, 1988

Е.Ә. Керімбаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ҰУ, Шығыстану факультетінің
қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, әлеуметтік ғылымдар магистры
erker_70@mail.ru

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ НЕГІЗГІ БІРЛІКТЕРІ

Аңдатпа: Мақаладада Қытайдың орасан бай мәдениетінің бүкіл құндылықтарын бойына жинаған қытай тіліндегі фразеологизмдердің классификациясы қарастырылған.

Түйін сөздер: фразеологизм, идеома, дағдылы тіркес, астарлы сөз, мақал-мәтел

Қытай тілінің фразеологиялық жүйесі туралы даулы мәселелер әліге дейін толастамай келеді. Қытай фразеологизмдерін жинақтау басқа тілдерге қарағанда біршама ертерек басталғанымен, фразеологизмдерді классификациялау мәселесі теориялық жағынан бір жүйеге келтірілген жоқ.

Қытай тілінің бай фразеологиялық қоры әрқайсының өзіндік құрылымдық-семантикалық және функционалды-семагтикалық ерекшелігі бар түрлі фразеологиялық бірліктерден құралған.

Ұзақ уақыт бойы қытай тілінің алуан түрлі тұрақты сөз тіркестерін «чэнь юй» (成语) терминімен жалпы атау дәстүрі үстемдік құрып келді. Көптеген қытайлық және шетелдік тіл мамандарының еңбектерінде «чэнь юй» мәселесі жиі көтеріліп отырды. Бұл терминнің ауқымына фразеологиялық бірлік ретінде тек қана чэнь юйдің өзі ғана емес, сонымен қатар барлық тұрақты сөз тіркестері, мақал-мәтелдер, афоризмдер де сыйып келді.

Қытай тіл мамандарының фразеологияның оқитын объектісін анықтаудың фразеологизмдерді классификациялаудың және осыған қатысты терминдерді біркелкілеудің маңызды екенін айтып келе жатқанына біраз уақыт болды. Алайда әлі де бір ізге түспеген мәселелер жетерлік.

1950 жылдардан бастап, жалпы тіл білімі ғылымында, қытай тілі фразеологиялық жүйесінің теориялық негізін жасау ісі қолға алына бастады. «Тіл мен әдебиет», «Тіл білімі», «Қытай филологиясы» журналдарында қытай тілінің тұрақты тіркестер қорындағы чэнь юйлер, мақал-мәтелдер, афоризмдер, се хоу юй - астарлы тіркестер жайлы мақалалар жарық көрді. Осы кезден бастап қытай тіліндегі тұрақты сөз тіркестерін бір-бірінен айыру және чэнь юйді басқа фразеологиялық бірліктердің түрлерінен бөліп қарастыру тенденциясы байқалды./3, 10-11/

Бүгінгі таңда қытай тілі фразеологиясында «шу юй» (熟语) терминінің ауқымына кіретін төрт-бес фразеологиялық бірлікті бөліп қарастыруға болады. Фразеологизмдер құрылымдық-семантикалық ерекшелігіне қарап емес, әсілі олардың шығуына және стилистикалық ерекшелігіне қарап классификацияланса керек. Осылайша қытай тілінің маманы Ма Гофан қытай тіліндегі фразеологиялық бірліктің бес түрін бөліп көрсетеді:

1. Чэнь юй (成语) - идиома;
2. Янь юй (谚语) - мақал;
3. Се хоу юй (歇后语) - астарлы сөздер;
4. Гуань юн юй (惯用语) - қалыптасқан сөздер;
5. Су юй (俗语) - мәтел;

Ма Гофанның ертеректегі еңбектерінде «янь юй» (谚语) термині мақал-мәтелдерге қатысты қолданылып, ал «су юй» (俗语) термині «халық сөздері» деген атаумен мақал-мәтелдерді, астарлы сөздерді, қалыптасқан тіркестерді қамтыған тұрақты сөз тіркестерінің үлкен бір бөлігіне, яғни әдеби тілге қатысы жоқ, халықтың ауызекі тілінде қалыптасқан тұрақты сөз тіркестеріне қатысты қолданылды.

Қытайдың тағы бір лингвист маманы Ваң Дычун, қытай тілінің 5 түрлі фразеологиялық бірлігін атап көрсете отырып, оларға афоризмдер мен қанатты сөздерді (格言和警句) қосады, ал мәтел (俗语) мен қалыптасқан тіркестерді (惯用语) бір қатарға біріктіреді. /2,17/ Біз бұл еңбекте Ма Гофанның классификациясына сүйенеміз.

Чэнь юйлер - қытай тілі тұрақты сөз тіркестері жүйесінің шығу тегі жағынан ең көп, қолданылуы жағынан ең универсал түрі. Қытай тілінде чэнь юйлердің үш компоненттен бастап он алты компонентке дейінгі формалары кездеседі.

«Қазіргі қытай тілі сөздігінде» чэнь юйлерге мынандай түсіндірме беріледі: «чэнь юйлер - халық бұрыннан даяр қалпында қолданатын, формасы шағын, бейнелеу мәнерлігі терең, тұрақты формалы тіркес немесе қысқа сөйлем». /2,18/

Чэнь юйлердің шығуы тарих қойнауына кетеді. Чэнь юйлердің негізгі қайнар көзі классикалық канондар, философиялық трактаттар, тарихнамалар, әдеби шығармаларды қамтитын қытайдың классикалық әдебиеті болып табылады. Қытай лингвист мамандары чэнь юйлердің қайнар көздеріне тарихи және философиялық әпсаналарды, аңыздар мен мифтерді, қанатты сөздер мен афоризмдерді, мақал-мәтелдерді және басқа тілдерден енген тұрақты сөз тіркестерін де жатқызады.

Мысалы, 图穷匕见 *tu qiong bi xian* «қартаны ашқанда, қанжар шықты» чэнь юйінің дерек көзі ретінде Жан гуо (б.з.д. 453-221 жылдар) «Соғысушы патшалықтар саясаты» (《战国策》) және Сы Мачиеннің «Тарихи жазбалар» (《史记》) атты жазба ескерткіштері аталады.

Сы Мачиен өзінің «Тарихи жазбаларында»: «秦王发图, 图穷而七首见» - «Чин билеушісі оралған қартаны жазған кезде ішінен қанжар шыға келді» деп жазған. Уақыт өте келе бұл фраза торт сөзге дейін қысқарып, «ақиқат ерте ме, кеш пе белгілі болады, ақиқатты бұдан ары жасыру мүмкін емес» деген мағынаны беретін чэнь юйге айналған.

ТҮРКІ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫ: ҰЛТТЫҚ МЕНТАЛИТЕТТІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ

四面楚歌 *Si mian Chu ge* «жаудың қоршауында қалу, шығатын жол жоқ қиын жағдайда қалу»; 指鹿为马 *Zhi lu wei ma* «бұғыны көрсетіп, ат деу, ақты қара деу, ақиқатты бұрмалау»; 破釜沉舟 *Po fu chen zhou* «кейін шегінуге жол қалдырмау, келген көпірін өртеп жіберу»; 纸上谈兵 *Zhi shang tan bing* «қағаз бетінде ғана соғысу, әрекеті жоқ теорияны оқи беру, шынайы жағдаймен санаспау»; 三顾茅庐 *San gu mao lu* «мансапқа қайта-қайта шақыру, бірнеше рет жалынып шақыру» деген *чэнь юйлердің* барлығының шығу тамыры тікелей тарихи оқиғаларға барып тіреледі.

Көптеген *чэнь юйлердің* негізінде философиялық әңсаналар жатыр. Мысалы, 拔苗助长 *ba miao zhu zhang* «енді шыққан балаусаны төбесінен тарту, қолдан өсуге көмектесу».

Кейін келе 拔苗助长 *ba miao zhu zhang* деген *чэнь юйге* айналған бұл тұрақты сөз тіркесі «артық қылам деп, тыртық қылу, бас алам деп, шаппа алу» деген мағынада қолданылатын болған.

Чэнь юйлердің тағы бір қайнар көзі – аңыздар мен мифтер. Қытайдың әлемді жарату туралы, яғни Пангу туралы мифі 开天辟地 *kai tian pi di* «жерді жарату, аспанды жарату» деген *чэнь юйдің* шығуына негіз болған. Қазір бұл *чэнь юй* «тарихта алғаш рет, бұған дейін болмаған» деген мағынаға ие.

Қытайдың канондық әдебиеті, оның ішінде жалпы қытай әдебиетінің бастауы болып есептелетін «Шіцзиң» (诗经) қытай *чэнь юйлерінің* маңызды қайнар көздерінің бірі. Мысалы: 巧言如簧 *qiao yan ru huang* (тікелей аударсақ «хуаң аспабындай әдемі естілетін сөздер» дегенді білдіреді) мағынасы «тілі майда, сөздері майдай жағады, аузын ашса көмейінен бұлбұл сайрайды» деген мағынаны білдіретін және 明哲保身 *ming zhe bao shen* (тікелей аударғанда «дана адам алдымен өзіне сақ болады» дегенді білдіреді) «сақтансаң сақтаймын, алдымен өзіңе сақ бол» дегенді білдіретін *чэнь юйлер* «Шіцзиңнің» өлең жолдарынан алынған.

Көптеген *чэнь юйлер* әдеби шығармаларда кездесетін немесе ұрпақтан ұрпаққа ауызба-ауыз беріліп отырған ежелгі Қытайдың ауызекі тіл үлгісінен жеткен. Мысалы: (井水不犯河水) *jing shui bu fan he shui* (тікелей аударғанда «құдықтағы су өзен суына зиян келтірмейді» дегенді білдіреді) «әркім өз жолымен, ешкім ешкімге кедергі келтірмейді, ешкім ешкімнің жолында тұрған жоқ» деген *чэнь юй* Қытайдың классикалық романы «Қызыл сарай түсінен», (指手画脚) *zhi shou hua jiao* (тікелей аударғанда «қолымен көрсетіп, аяғымен жазу» дегенді білдіреді) «оңды-солды қол сермеп, оңды-солды бұйрық беру» деген *чэнь юй* «Су иірімдері» романынан алынған.

Кейбір *чэнь юйлердің* шығу тамыры мақалдарға барып тіреледі. Мысалы: (本性难移) *ben xing nan yi* «қанмен берілген мінез-құлықты өзгерту қиын» деген *чэнь юй*, (江山易改, 本性难移) *jiang shan yi gai, ben xing nan yi* «өзеннің арнасын өзгерту оңай, адамның мінезін өзгерту қиын» деген мақалдың қысқартылған түрі.

Қытай халқының материалдық тұрмысы мен рухани өмірінің кең аясын қамтыған фразеологизмдердің ерекше түрі – астарлы сөздер - 歇后语 - се хоу юй. Қытай тіліндегі фразеологизмдердің бұл түрі Қытайдың тарихы, мәдениеті, этикасы мен эстетикасы жайлы мол мағлұмат береді. Се хоу юй өзінің алғашқы қалпын және жарқын ұлттық бояуын қазіргі күнге дейін сақтап жеткізді.

ТҮРКІ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫ: ҰЛТТЫҚ МЕНТАЛИТЕТТІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ

Се хоу юй – қытай тіліне ғана тән тілдегі феномендік құбылыс. Қытай-тибет тілдер тобына кіретін бірқатар тілдердегі бұл тәріздес тіркестер негізінен қытай тілінен енген және семантикалық өңі жағынан айтарлықтай өзгеріске ұшырай қоймаған. /2,129/

Се хоу юй – мазмұны бай, тақырып таңдау аясы өте кең, кең мағынадағы тұрақты тіркестердің қысқарған түрі. Олар халықтың өмірін жан -жақты бейнелейді.

歇后语- «*се хоу юй*» терминін сөзбе-сөз қытай тілінен аударсақ, «демалыс, үзіліс жасап барын сөйлеу» дегенді білдіреді. «Қытайша – орысша сөздікте» бұл сөзге «недомолвка, намек, недосказанное выражение» деген аударма берілген.

Се хоу юйдің мағыналық, құрылымдық, әсіресе прагматикалық ерекшеліктерін ескере отырып тұрақты тіркестің бұл түріне қазақ тілінде «астарлы сөз» деп атау беруге болады. *Се хоу юйлерді* орыс қытайтанушылары ішінде ең алғаш зерттеген Михаил Григорьевич Прядохин болатын. Ғалым «Китайские недоговорки - иносказания» деген еңбегінде астарлы сөздерге семантикалық болмысы және грамматикалық құрылымы жағынан біршама толыққанды сипаттама берген.

Се хоу юй туралы әр түрлі сөздікте әр түрлі түсіндірме беріледі.

《辞海》энциклопедиясында астарлы сөздер туралы былай деп жазылған: «Фразеологизмдердің бір түрі. Көпшілікке әзіл-оспақ, әрі бейнелі сөз тіркестері ретінде танымал».

Се хоу юйдің мынадай негізгі ерекшеліктерін атауға болады:

1) Қолданғанда, астарлы мағына сөздің артында тасалануы мүмкін. Мысалға, 棋盘里下象棋 Сөзбе-сөз аудармасы: «Дойбы тақтайында шахмат ойнау», яғни дұрыс емес жолды таңдау, қате тәсіл деген мағына береді.

«Қытай энциклопедиясының» тіл және жазу бөлімінде *се хоу юйге* төмендегідей анықтама берілген: «Сөйлеу барысында жиі қолданылатын сөз тіркестерінің бір сөзі немесе жарты сөйлемі әдейі қысқару арқылы жасалған **әзілдік** сипаттағы сөздер». Әдетте екі түрге бөлінеді:

1) Әуелгі мағыналы *се хоу юй*. Ол *чэнь юйдің* соңындағы бір сөзді қысқартып айту арқылы жасалады, 缩脚语(қысқартылған сөз) деп те аталады. Мысал ретінде 金瓶梅 шығармасындағы Ваң келіншектің сөзінен бір **үзінді** келтірсек: «Сенің үйіндегі бесінші балаңның 秋胡戏 – і». Мұнда **妻** (жұбай) сөзі қысқартылған, себебі秋胡戏妻 деген күллі қытай халқы үшін ең танымал әңгіме, опера.

Се хоу юй – халықтың тұрмыс салтының, әдет-ғұрпының, мінез-құлқының, өмір сүру ортасының, тұрмыс-тіршілігінің, экономикалық және саяси көзқарастары мен өзгерістерінің айнасы десек қателеспейміз.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, қытайлық лингвистердің арасында мақал-мәтелдерге қатысты ортақ пікір жоқ. Содан барып халық аузындағы даналық сөздерге қатысты тұрақты термин жоқ.

Қытай тіл мамандары халық аузындағы тұрақты сөз тіркестерін «*су юй*» (俗语) терминімен (тікелей аударғанда «қарапайым, күнделікті тілдегі сөздер, халық

| ТҮРКІ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫ: ҰАТТЫҚ МЕНТАЛИТЕТТІН ТІАДІК БЕЙНЕСІ

аузындағы сөздер» деген мағынаға саяды) жалпы атап жүр. Қытайдың атақты фразеологы Ван Дунчжен «*су юэца*» (俗语) «халық аузындағы тұрақты сөздер» деп фразеологизмдердің үш түрін жатқызады: 2,17/Кни,

1. 谚语-*yan yu* – мақалдар - тербиелік мәні бар фразеологизмдер; бірақ:

2. 习惯用语 - *xi guan yong yu* - «қалыптасқан тіркестер» - тілдік бейнедеу

қасиетіне не фразеологизмдер; бірақ:

3. 歇后语-*xie hou yu* - «астарлы сөздер» - екі бөліктен тұратын, ойды астарлап

жеткізетін фразеологизмдер; бірақ:

Тағы да «*су юэ*» термині тек қана мәтелдерді білдіреді деген көзқарас та бар.

Алайда бұл жерде көп тілдерде мақал мен мәтелдің арасында бөлініс бір

айырмашылық жоқ екенін ескеру керек. Қытай тілінде де солай. Кейбір тұрақты сөз

тіркестерін мақала да, мәтелге де жатқызуға болады.

Біз де бұл мақалада мақал-мәтелдерді «*янь юэ*» терминімен жалпы атап

отырмыз. Өйткені олар құрылымы жағынан да, мағыналық мәні жағынан да басқа

тұрақты сөз тіркестерінен айырмашылығы үлкен. Және де ең үлкен ерекшелігі оның

тағалмақ, тербиелік мағынаға не болуында.

Қытай мақал-мәтелдерінің мыңдаған жылдық тарихы бар. Олар тіл пайда

болып, адамдар бір-бірімен тілдің көмегімен қарым-қатынасқа түскенде, бірақ жазу-

сызу әлі пайда болмаған кезеңде пайда бола бастаған. Жазудың шығуымен адамдар

мақал-мәтелдерді жазып, қаталық бөліне түсіре бастады. Бүгінгі таңда біз «Лицзин»,

«Мынзы», «Цзочжюань», «Гуоли», «Чжан гуоли», «Ші цзи» сияқты ежелгі Қытайдың

әдеби ескерткіштерінен көптеген мақал-мәтелдерді кездестіре аламыз. Сун дәуірі

кезінде мақал-мәтелдердің алғашқы жинағы жарық көрген. Чин дәуірі кезінде Лу

Бынан құрастыратын «Ежелгі халық әндері мен мақал-мәтелдері» деп аталатын

жинақ бүгінгі күнге дейін ең үлкен мақал-мәтелдер сөзіндігі болып есептеледі. Бұл

жинақта ескі әдеби деректерде кездесетін ежелгі дәуірден Мин патшалығына дейінгі

кезінде шыққан барлық мақал-мәтелдер қамтылған. 2,37/

Қытай мақал-мәтелдері басқа тілдердегі сияқты халықтың бұқпа өмірілік

тажірибесін бойына жинақтатып айналасы істетес. Мақал-мәтелдер

тарихи оқиғаларды, ежелгі тұрмыс-тіршілікті, қорамдық және от-басылық өмірді,

дәліл наным-сенімдерін, адамдық қарым-қатынастарды, табиғат пен адамның

арасындағы байланысты, өндірістік, шығармашылық құндылықтарды бойына

жинаған керемет құбылыс болып табылады.

Мысалы:

大意失荆州

Da yi shi jing zhou

«Кішікентай ғана қателіктің соны алапатап шығынта алып келді»

(Тікелей аудармасы: «Анкауалықтың кесірінен Лэин жоудан айрылу»)

只许州官放火, 不许百姓点灯

Zhi xu zhou guan fang huo, bu xu bai xing dian deng

«Аузы қисық болса да, байдың ұлы сөйлесін»

ТҮРКІ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫ: ҰЛТТЫҚ МЕНТАЛИТЕТТІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ

(Тікелей аудармасы: «Шенеунікке орт қоюға болады, ал шаруаға от жағуға да болмайды»)

远亲不如近邻

Yuan qin bu ru jin lin

«Алыстағы туысқаннан жақындағы көрші артық»

秋菊春桃, 物各有时

Qiu ju chun tao, wu ge you shi

«Әр нәрсе өз уақытымен»

(Тікелей аудармасы: «Хризантема күзде, шабдалы көктемде гүлдейді - әр нәрсе өз уақытында»)

一女不吃两家茶

Yi ni bu chi liang jia cha

«Тастай батып, судай сіңу»

(Тікелей аудармасы: «Жаңа түскен келін екі үйдің пайын бірден іше алмайды. Келіннің некесі екі рет қиылмайды. Қыз тұрмысқа екі рет шықпайды»)

一张床上说不出两样话

Yi zhang chuang shang shuo bu chu liang yang hua

(Тікелей аудармасы: «Бір төсекте екі түрлі әңгіме айтылмайды»)

Қытай фразеологизмдерінің үлкен бөлігін құрайтын тағы бір категория – «қалыптасқан тіркестер» - 习惯用语 *Си гуань юн юй*. Тікелей аударсақ, «әдетке айналған сөздер» дегенді білдіреді.

Фразеологизмнің бұл түрі өзінің тұрақтылығымен, тұтас бір мағынаға иелігімен, эмоционалды-экспрессивті ойды барынша қысқа, барынша бейнелі жеткізуімен ерекшеленеді.

Қытай тілінде қолдану жиілігімен тек қана *чэнь юйге* жол беретін, бұрыннан қолданылып келе жатқан *гуань юн юй* тіл мамандарының назарына кейінгі кезде ғана ілініп, қызынушылық туғызып отыр. 1949 жылға дейін Қытайда арнайы *гуань юн юйді* зерттеп жазған бірде-бір ғылыми-зерттеу еңбегі болмаған. Тіпті осы терминнің өзі кейін келе, XX ғасырдың алпысыншы жылдары ғана пайда болды. Онда да болса алғашқы кезде үш иероглифтен құралған фразеологизмдерді меңзеді./14,42/

Мысалы: *炒冷饭 chao leng fan* «Өткен ескі нәрсені мыжу» (Тікелей аудармасы: «Суып қалған тамақты қайта қуыру»)

碰钉子 peng ding zi «Жолы болмау, шекесі тию» (Тікелей аудармасы: «Шегеге ұрыну, шегеге соқтығысу») *交白卷 jiao bai juan* «Емтиханнан құлау» (Тікелей аудармасы: «Орама қағазды таза өткізу»)

Мұндай тұрақты сөз тіркестері қарапайым халықтың күнделікті ауызекі тіліндегі қарапайым тіркестер деп қабылданып, фразеологизмдердің бір түрі деп есептелмеді. Тек қана бертін келе тұрақты сөз тіркестерінің бұл түрі *谚语- янь юй*, *歇后语- се хоу юй*, *成语- чэнь юйден* бөлек қарастырылып зерттеле бастады.

Қытайдың лингвист-ғалымы Вэн Дуанчженнің айтуынша, қалыптасқан сөздерге қатысты әртүрлі көзқарастардың болуы оның әлі де болса аз зерттелгенімен түсіндіріледі. Ол да Ма Гуофан сияқты *гуань юн юйді* бірқатар өзіндік ерекшеліктері

ТҮРКІ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫ: ҰЛТТЫҚ МЕНТАЛИТЕТТІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ

бар, *чань юй* мен *янь юйден* толығымен өзгеше өз алдына бір фразеологиялық бірлік деп есептейді./2,210/ Бізде осы қытайлық ғалымдардың пікірімен толық келісеміз. *Гуань юн юй* - қытай тілінің тұрақты сөз тіркестері құрылымындағы өзіндік орны бар, семантикалық және стилистикалық ерекшелігімен басқа фразеологиялық бірліктерден бөлек тұрған құбылыс екені даусыз.

Фразеологизмдер – бұл бізді қоршаған ортадағы түрлі құбылыстарды, тарихи және мәдени оқиғаларды, адамдардың бір-біріне деген қарым-қатынастарын, күнделікті тұрмыс-тіршіліктегі жағдайларды, адамның мінезіне, сезімдеріне, эмоциясына, артықшылықтары мен кемшіліктеріне қатысты кез келген ойды барынша қысқа, барынша түсінікті, барынша әдемі жеткізуге болатын тамаша мүмкіндік.

Фразеологизмдер – бұл тарихтың, елді басқарған патшалар әулетінің, ұлы пайқастардың, абыройсыз жеңілістер мен мерейлі жеңістердің құпияларын бойына жасырған тамаша тілдік құбылыс. Фразеологизмдер – бұл халық даналығы, халық тапқырлығы, халықтың риясыз, ұтымды әзілі.

2004 жылы ҚХР-ның Білім комитеті жоғарғы оқу орындарына түсу үшін тапсырылатын тестерге қытай тілінің барлық фразеологиялық бірліктері қамтылған сұрақтарды енгізу туралы арнайы шешім шығарды. Барлық баспа және электронды ақпарат құралдарында болашақ талапкерлерге көмек ретінде қытай тіліндегі фразеологизмдерге арналған мақалалар, көмекші құралдар, тестер мен тұрақты сөз тіркестерінің жинақтары жарық көре бастады. /2,15/ Тіл мәселесіне қатысты бұндай әрекет міндетті түрде тілге деген, атап айтсақ, қытай тіліндегі фразеологизмдерге деген қызығушылықты одан сайын арттырса керек.

Әдебиеттер:

1. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. - Алматы; «Санат», 1993.-496 бет.
2. Войцехович И.В. Практическая фразеология современного китайского языка. Москва; «Восток-Запад», 2007. 509 с.
3. Дәулетова Ф.Н. Лингвомәдениеттану: қытай және қазақ тілдерінің салғастырмалы фразеологиясы. Алматы; «Қазақ университеті», 2000.-180 бет.
4. Даулетова Ф.Н. Китай: мифы и реальность.- Алматы; Издательская компания «Жизнь», 2005.-260 с.
5. Малявин В.В. Китайская цивилизация.- Москва; «Дизайн. Информация. Картография» «Астрель» АСТ, 2001. 632 с.
6. И Биц Юн. Жемчужины китайского языка. 100 китайских идиом. -Санкт-Петербург; «Карго», 2007. 208 с.
7. 徐宗才, 应俊玲. Chinese Idiomatic Phrases for Foreign Students, 外国人说熟语. 北京语言大学出版社, 2001.
8. 陈建华. 汉语口语习惯用语教程. 北京语言大学出版社, 2003.
9. 主编宋永培, 端木黎明. 汉语成语词典 (修订本) 四川辞书出版社, 1998.
10. 王世林, 谚语, 俗语, 歇后语, 人名名言辞典. 吉林大学出版社, 2006.
11. Авакова Р., Дәулетова П. Қысқаша қытайша-қазақша фразеологиялық сөздік.- Алматы; «Қағанат ҚС», 1998. -60 бет.
12. Кеңесбаев С.К. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. -Алматы; «Ғылым», 1977.
13. Кожевников И.Р. Словарь привычных выражений современного китайского языка. -Москва; «Восток-Запад», 2005.-333 с.